

Smanjenje broja stanovnika u istočnoj Evropi

Pitanja i odgovori za kreatore politika i zagovarače

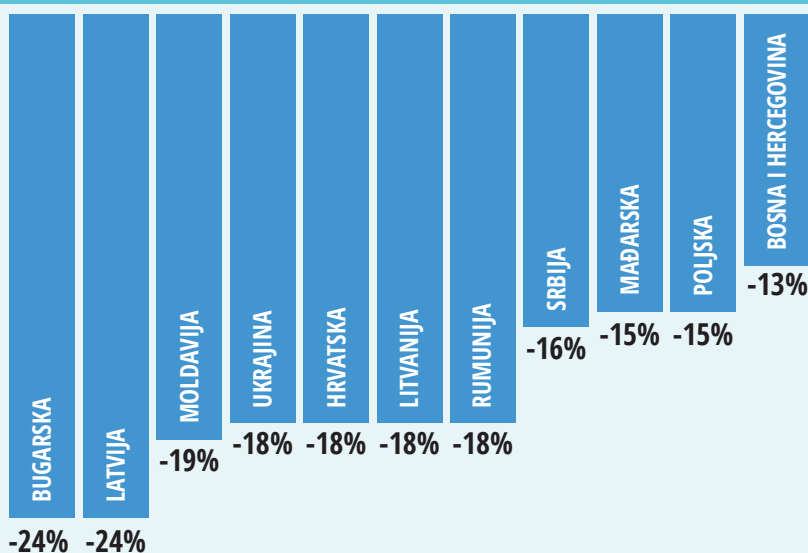

O čemu se radi?

U većini zemalja istočne Evrope **broj stanovnika se smanjuje**, a deset zemalja svijeta sa najbržom stopom smanjenja broja stanovnika nalaze se upravo u centralnoj i istočnoj Evropi. Bosna i Hercegovina, sa očekivanim smanjenjem broja stanovnika od 13%, je vrlo blizu navedenih deset zemalja, s tim da treba imati u vidu da su ove projekcije zasnovane samo na srednjoj vrijednosti stope fertiliteta i ne uzimaju u obzir emigracije, u čemu BiH prednjači. To znači da se može očekivati i veće smanjenje broja stanovnika u BiH, ako se negativni demografski trendovi ne zaustave. Vlade su zabrinute zbog negativnog uticaja opadanja broja stanovnika – kao i starenja stanovništva – na ekonomiju, socijalne sisteme, infrastrukturu, pa čak i nacionalnu sigurnost.

Ali koji su stvarni uzroci smanjenja broja stanovnika? Koje su njegove posljedice? I šta to znači u smislu politika i mjera koje trebamo poduzeti u rješavanju ovog fenomena? Ovaj kratki pregled nudi odgovore na takva pitanja i razbija neke uobičajene mitove i pogrešne percepcije.

Zemlje sa najbržom stopom smanjenja broja stanovnika, 2017-2050.

GLAVNI UZROCI:

- visoka stopa emigracije
- niska stopa imigracije
- nizak natalitet

Izvor: UNDESA, World Population Prospects 2017.

Zašto su zemlje zabrinute zbog smanjenja broja stanovnika?

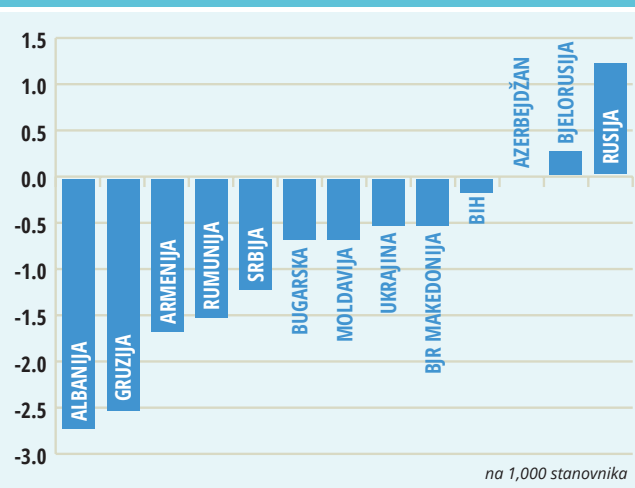
Vlade su zabrinute da smanjenje broja stanovnika i manja radna snaga mogu **ugroziti šanse za budući ekonomski rast** i smanjiti ekonomsku konkurentnost zemlje. Problematici su i efekti koje **starenje stanovništva** – koje obično dolazi sa smanjenjem broj stanovnika - ima na održivost penzionog, zdravstvenog i drugih socijalnih sistema. U zemljama u kojim pad broja stanovnika vodi do depopulacije čitavih, često ruralnih, područja, troškovi održavanja osnovne infrastrukture i usluga po glavi stanovnika se povećavaju i opterećuju državne budžete. U nekim zemljama, smanjenje broja stanovnika čak se smatra **pitanjem nacionalne sigurnosti**. To se može odnositi na oslabljene odbrambene kapacitete, ili promjene u omjeru različitih grupa stanovnika u zemlji, ili generalno na ekonomsku, političku i vojnu moć zemlje u odnosu na njene susjede.

Šta uzrokuje smanjenje broja stanovnika?

Smanjenje broja stanovnika može biti uzrokovano iseljavanjem stanovništva, niskom stopom fertiliteta ili visokom stopom mortaliteta. U istočnoj Evropi, sva tri navedena faktora imaju svoju ulogu:

1. Većina zemalja ima negativni migracijski saldo (više ljudi emigrira nego što useli u zemlju). Zemlje kao što su Rumunija i Gruzija izgubile su oko 300,000 stanovnika kroz iseljavanje samo u periodu od 2010-2015. godine. A obično odlaze upravo mladi ljudi u reproduktivnoj dobi. Situacija sa emigracijama je slična i u Bosni i Hercegovini gdje organizacije civilnog društva izvještavaju o trendu porodičnog iseljavanja što je suprotno trendovima u prošlosti kada su samo radno sposobni muškarci odlazili dok su njihove porodice (žena i djeca) ostajali kod kuće. Ipak, ne postoje pouzdani statistički podaci koji se mogu iskoristiti za analizu navedenih trendova.

Neto stope migracija, istočna Evropa, 2015-2020.

Izvor: UNDESA, World Population Prospects 2017.

2. Sve zemlje istočne Evrope imaju ukupnu stopu fertiliteta ispod nivoa potrebnog za zamjenu stanovništva (što iznosi 2,1 dijete po ženi u reproduktivnoj dobi), a u nekim slučajevima, kao što je Bosna i Hercegovina, i ispod 1,5.

Stopa ukupnog fertiliteta, istočna Evropa, 2015-2020.

Izvor: UNDESA, World Population Prospects 2017.

3. U većini istočnoevropskih zemalja, u toku jedne godine više ljudi umre nego što ih se rodi. **Stopa mortaliteta** naročito je **visoka** među muškarcima. U Bjelorusiji, Ruskoj federaciji i Ukrajini, životni vijek muškaraca je više od 10 godina kraći od životnog vijeka žena. Razlika u životnom vijeku između muškaraca i žena u BiH je oko pet godina, a teži se da se životni vijek izjednači između oba spola.

Izvor: UNDESA, World Population Prospects 2017.

Koji je uticaj iseljavanja na smanjenje broja stanovnika?

Iako niska stopa fertiliteta dobija dosta pažnje u nacionalnim debatama, iseljavanje stanovništva je zapravo često mnogo važniji faktor koji utiče na smanjenje populacije i definiranje efikasnih akcija.

Iskustvo pokazuje da je značajnije i dugotrajnije poništavanje demografskih trendova, kao što je nizak fertilitet, izuzetno teško. Čak i ako uspije, efekti ovakve akcije bit će vidljivi tek desetljećima kasnije. Osim toga, ako se ne bavimo uzrocima zbog kojih ljudi napuštaju zemlju, veći fertilitet bi jednostavno mogao dovesti do toga da još više ljudi iseljava.

S druge strane, ispitivanje uzroka iseljavanja stanovništva i vraćanje ljudi koji su napustili zemlju ima trenutne pozitivne efekte. Štaviše, investicije potrebne za kreiranje okruženja u kojem mladi ljudi mogu graditi budućnost u svojoj zemlji – sa aspekta zdravstva, obrazovanja, zapošljavanja – su investicije u ljudski kapital stanovništva koje imaju ogromne pozitivne nuspojave na individualno blagostanje i opću snagu ekonomije i društva.

Treba li povećanje fertiliteta biti glavni prioritet?

Povećanje fertiliteta može doprinijeti usporavanju pada broja stanovnika. Međutim, iskustvo iz zapadne Evrope i istočne Azije pokazalo je da je cijena povećanja fertiliteta putem javnih politika visoka, a njihov uticaj relativno mali. Zemlje sa višim prosječnim stopama fertiliteta u Evropi, kao što su Švedska i Nizozemska, generalno nemaju politike koje imaju za cilj povećanje fertiliteta, već imaju rodno-osjetljive porodične politike koje stvaraju uslove i pružaju podršku roditeljima da ostvare ravnotežu između posla i porodice, tako im omogućavajući da imaju željeni broj djece.

Napori usmjereni na rješavanje problema niskog fertiliteta trebaju biti utemeljeni u rigoroznoj analizi najboljih rješenja koja se nude kroz politike – a u mnogim slučajevima ovo neće nužno podrazumijevati i povećanje fertiliteta.

Na primjer, povećanje fertiliteta u kontekstu visoke nezaposlenosti mladih može samo doprinijeti pritisku na iseljavanje stanovništva – i tome da mladi ljudi sa sobom odnesu ono što je država investirala u njihovo obrazovanje.

Jesu li „bonus za novorođenčad“ efikasno i brzo rješenje?

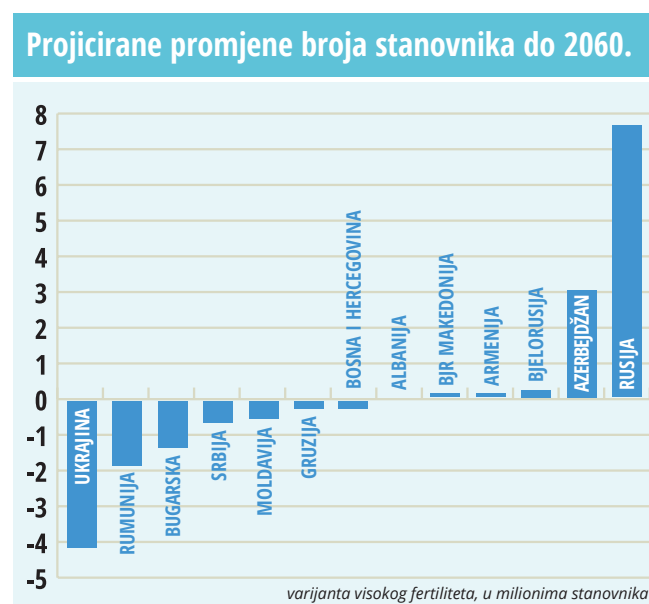
Ne. Dokazi govore da finansijski poticaji sami po sebi dugoročno ne vode znatno višem fertilitetu. Efekat može biti kratkoročan, jer se parovi mogu odlučiti da ranije dobiju sljedeće dijete, ali ovo generalno ne utiče značajnije na ukupan broj djece koju će žena imati u toku života („kohortna stopa završenog fertiliteta“). Nekoliko zemalja istočne Evrope uspjelo je (kratkoročno) povećati stopu fertiliteta zahvaljujući novčanim poticajima, ali ako se bliže analizira (dugoročna) kohortna stopa završenog fertiliteta, vidi se da se stvarni broj djece jedva povećao.

Ne samo da su takvi programi uglavnom neefikasni, oni su i veoma skupi. Osim direktnih troškova novčanih transfera, postoje takođe i indirektni troškovi. Istraživanja su pokazala da novčane beneficije doprinose da se žene isključuju iz radne snage. To rezultira nižim prihodima od poreza i većim brojem žena ovisnim o socijalnim davanjima. Izolirani programi novčanih poticaja također mogu doprinijeti ciklusu siromaštva kroz povećanje nataliteta među najsiromašnijim stanovništvom, a bez mogućnosti pružanja dugoročne održive podrške.

Hoće li povećana stopa fertiliteta uticati na trend smanjenja broja stanovnika?

Ovisi. Kako je iseljavanje stanovništva glavni razlog smanjenja broja stanovnika u većini zemalja istočne Evrope, viši fertilitet neće nužno biti dovoljan da se preokrene ovaj trend.

U stvari, čak i s varijantom visokog fertiliteta, populacijske projekcije UN-a i dalje predviđaju smanjenje broja stanovnika u mnogim zemljama regiona do 2060. godine.

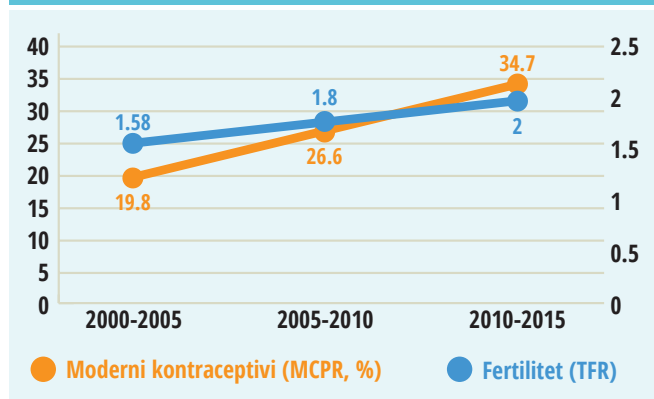
Izvor: UNDESA, World Population Prospects 2017.

Povećanje fertiliteta nije čudotvorni lijek, te ga moraju pratiti i druge mjere usmjerene na kreiranje okruženja u kojem će se ljudi osjećati sigurnim da grade budućnost za sebe i svoje porodice.

Da li planiranje porodice vodi nižem fertilitetu

Ne, ovo je uobičajen mit. Ne postoji veza između upotrebe modernih metoda planiranja porodice i nivoa fertiliteta u Evropi. Zapravo, stopa fertiliteta je nešto viša u zemljama sa stopama upotrebe modernih kontraceptivnih sredstava od preko 65%, u poređenju sa zemljama gdje je ta stopa ispod 45%. Primjer Gruzije pokazuje da veća stopa upotrebe modernih kontraceptiva i veća stopa fertiliteta mogu ići „ruku pod ruku“:

Povećanje fertiliteta i upotrebe kontracepcije: Gruzija

Izvor: UNDESA, *World Population Prospects 2017*; *World Contraceptive Use 2018*.

Koji je razlog niskog fertiliteta u istočnoj Evropi?

Ne radi se o tome da ljudi ne žele imati djecu. Zapravo, ljudi širom Evrope generalno izražavaju želju da imaju u prosjeku oko **dvoje djece***. Ali određeni faktori – kao što su ekonomska nestabilnost, nedovoljne opcije za dnevnu brigu o djeci i teškoće pri usklađivanju poslovnih i porodičnih obaveza – sprječavaju ljude da ostvare broj željenog potomstva.

Politike države moraju se stoga fokusirati na stvaranje okruženja u kojem ljudi mogu ostvariti svoje želje kada je u pitanju potomstvo i imati onoliko djece koliko i kada žele.

*Sobotka T. et al. Two Is Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review* Vol. 40, No. 3 (2014).

Naš cilj mora biti ostvariti fertilitet na nivou potrebnom za zamjenu stanovništva, zar ne?

Ne baš. Istina je da bi, u teoriji, i ako isključimo sve druge faktore, populacija zadržala svoju veličinu ako bi stopa ukupnog fertiliteta bila na nivou potrebnom za zamjenu stanovništva, tj. ako bi svaka žena rodila u prosjeku 2,1 dijete. U praksi, ovaj broj uglavnom nije relevantan. To je zato što i drugi faktori utiču na veličinu stanovništva, kao npr. mortalitet i – što je naročito važno u Evropi – migracije. Osim toga, većina naučnika se slaže da idealna stopa fertiliteta ne postoji.

Na primjer, zemlja s visokim postotkom nezaposlenosti mladih i velikom stopom iseljavanja stanovništva možda neće imati koristi od većeg fertiliteta, jer bi više mladih ljudi dodatno opteretilo tržište rada, stvorilo nove troškove u oblasti obrazovanja i doprinijelo povećanom pritisku na iseljavanje stanovništva. Postoji mnoštvo dokaza da zemlje sa niskom stopom fertiliteta mogu napredovati u ekonomskom i političkom smislu – Njemačka i Japan su dobri primjeri za to.

Da li je nizak fertilitet sigurnosni izazov?

Neke zemlje istočne Evrope koriste koncept „demografske sigurnosti“, koji implicitno ili eksplicitno prepoznaje nizak fertilitet i smanjenje broja stanovnika kao sigurnosne probleme.

To se temelji na zabrinutosti da bi smanjenje broja stanovnika moglo uticati na nacionalnu sigurnost, primjerice kada je riječ o vojnoj ili ekonomskoj moći u odnosu na susjedne zemlje ili ravnoteži između skupina stanovništva unutar neke zemlje.

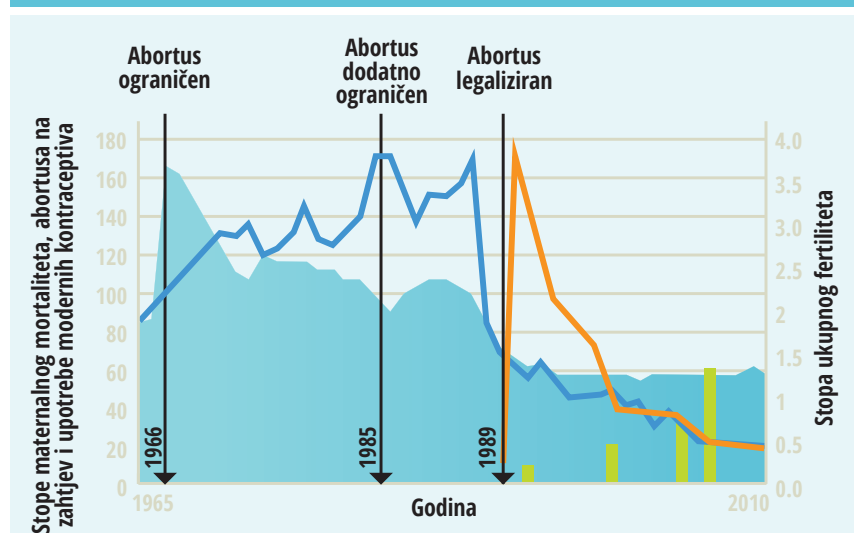
Bez obzira na cilj ili motivaciju, važno je osigurati da politike koje se odnose na demografske izazove ne krše ljudska prava, uključujući pravo izbora broja djece i vremenskog perioda života u kojem ljudi žele imati djecu. Ali to nije samo pitanje prava. Iskustvo poput onog u Rumuniji u periodu od 1960-ih do 1980-ih godina pokazuje da pritisak na ljude da imaju više djece, ili čak uvođenje zakonske zabrane abortusa ili pristupa kontracepciji, dovodi samo do ogromne ljudske patnje: ljudi će pronaći manje sigurne alternative, riskirajući svoje zdravlje i život - dok će uticaj na natalitet biti minimalan.

Jesu li populacijske politike usmjerene na povećanje fertiliteta problematične iz perspektive ljudskih prava?

Ne nužno. Cilj povećanja stope fertiliteta nije problem sam po sebi, sve dok su politike osmišljene tako da podupiru pojedinačne želje i poštuju osnovno pravo svih parova i pojedinaca da slobodno i odgovorno odlučuju o broju djece koju žele imati, razmaku između djece i periodu života u kojem žele imati djecu, bez diskriminacije, prisile i nasilja.

Izazove niskog fertiliteta treba rješavati kroz pristupe zasnovane na pravima, fokusiranim na ljude i utemeljenim na dokazima, a seksualno i reproduktivno zdravlje nikada ne smije biti instrumentalizirano u naporima da se oblikuju trendovi fertiliteta.

Restrikcije reproduktivnih prava: Rumunija pod Čaušeskuom

- Stopa abortusa na zahtjev (na 1000 žena)
- Stopa upotrebe modernih kontraceptiva (%)
- Stopa maternalnog mortaliteta zbog direktnih uzroka (na 100.000 živih poroda)
- Stopa ukupnog fertiliteta

Adaptirano iz: Horga M, et al. *Journal of Family Planning and Reproductive Health Care* 2013;39:2-4.

Koja je veza između jednakosti spolova i nivoa fertiliteta?

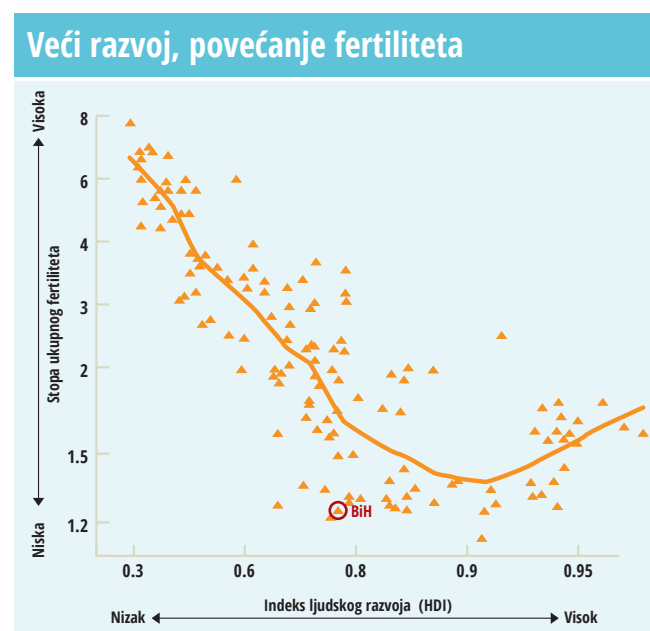
Žene u istočnoj Evropi i dalje prečesto moraju birati između posla i djece. One su uglavnom dobro obrazovane i žele imati karijeru, ali one također nose veći dio tereta brige za djecu i starije osobe. Zbog toga im je teško uskladiti zahtjeve posla i porodice. Stoga, ljudi u Evropi češće nemaju djecu, a stopa fertiliteta obično je niža u zemljama gdje postoje velika očekivanja da se žene rano udaju i imaju djecu, napuste radnu snagu i brinu o porodici i domaćinstvu (takvi pritisci prisiljavaju žene da se odreknu djece ako žele graditi karijeru).

Postoje načini da se reducira teret brige o porodici te da se preostali teret ravnopravnije rasporedi među ženama i muškarcima. To uključuje kvalitetne i finansijski pristupačne oblike brige o djeci i starijima, fleksibilno radno vrijeme, ravnopravnije odredbe roditeljskog dopusta za oba roditelja, kao i jednaku podjelu obaveza u domaćinstvu između zaposlenih muškaraca i žena.

Ali postojeće politike osnaživanja žena i jednakosti spolova u regionu su generalno još uvijek neadekvatne i nedovoljne da bi podstakle žene da imaju više djece. Kako vidimo iz primjera nordijskih zemalja, u zemljama s niskom stopom fertiliteta veća jednakost spolova može dovesti do ponovnog rasta fertiliteta.

Mogu li veći razvoj i viši fertilitet ići ruku pod ruku?

Da. U prošlosti je veći razvoj zemlje značio i niži fertilitet. Ali, noviji podaci pokazuju da, kako se zemlje pomjeraju ka vrhu ljestvice Indeksa ljudskog razvoja, nivo njihovog fertiliteta se također počinje povećavati (vidi grafikon). To znači da se investicije u ljudski kapital isplate ne samo kad je u pitanju ekonomija, već i u pogledu rasta fertiliteta. Ali postoji jedan važan izuzetak: u visoko-razvijenim zemljama, gdje društvene norme i politike ne idu u pravcu veće ravnopravnosti spolova, stopa fertiliteta ostaje niska.

Izvor: Myrskylä M. et al. *Development, fertility and gender equality*. MPIDR Working Paper 2011-2017.

Koja je uloga smanjenja mortaliteta u rješavanju pitanja smanjenja broja stanovnika?

Više ljudi umire nego što se rodi svake godine u većini zemalja regije. Važan faktor je visoka stopa smrtnosti kod muškaraca, što je u velikoj mjeri uzrokovano oboljenjima povezanim sa životnim stilom i zloupotrebom alkohola. Smanjenje stope smrtnosti stoga će imati pozitivan učinak na broj stanovnika. I, gledano šire, ulaganje u zdravlje i kapacitete starijih ljudi pomoći će u rješavanju negativnih učinaka jedne od ključnih posljedica pada broja stanovnika: starenja stanovništva. Kako stanovništvo stari, osigurati da ljudi ostanu zdravi i aktivni u starijoj dobi postaje sve važnije. Nadalje, investiranje u ljude od najranijeg djetinjstva važno je za aktivno i zdravo starenje, a uz produktivno ulaganje u ekonomiju, to može pomoći zemljama da iskoriste dividendu dugovječnosti i ubrzaju ekonomski razvoj.

Koji je onda najbolji način rješavanja problema smanjenja broja stanovnika?

Ukratko, stvaranje uvjeta za ljude da imaju povjerenje u izgradnju budućnosti u vlastitoj zemlji ključno je za zaustavljanje smanjenja broja stanovnika.

Ako ljudi, a osobito mladi, imaju pristup kvalitetnom obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, ako imaju stabilan posao i dobivaju potporu za podizanje svoje djece, manje je vjerovatno da će emigrirati i vjerovatnije će se odlučiti imati djecu. To je naročito slučaj kada su žene u stanju kombinirati posao i porodicu i kada postoji pravednija podjela rada unutar domaćinstva.

Broj stanovnika je važan. Ali još važnije od kvantiteta su sposobnosti pojedinaca, njihove vještine i talenti, njihovo zdravlje i produktivnost. Zato zemlje koje se fokusiraju na njegovanje "ljudskog kapitala" stanovništva i koje privlače talente iz inozemstva, uspijevaju napredovati i ostati konkurentne čak i u kontekstu niskog fertiliteta i smanjenja broja stanovnika.

Koji je pravi odgovor na nivou politika?

Ne postoji jedno rješenje koje će odgovarati svima. Ali iskustva iz sjeverne i zapadne Evrope pokazuju da se stopa fertiliteta može povratiti s vrlo niskog nivoa i broj stanovnika može porasti kada se uspostave neki elementi, kao što su:

- **Snažna ekonomija** koja osigurava radna mjesta i stabilne izvore prihoda, uključujući i za mlade ljude;
- pristup **finansijski pristupačnom stambenom smještaju** za porodice;
- finansijski pristupačni i kvalitetni oblici **zbrinjavanja** za malu djecu i starije osobe, te usklađivanje školskih i poslovnih rasporeda;
- **fleksibilni radni aranžmani**, uključujući rad na pola radnog vremena;
- **roditeljski dopust** za oba roditelja koji će biti fleksibilan, dobro plaćen i ne previše dug*;
- kultura jednakog **dijeljenja neplaćenih obaveza u domaćinstvu** između žena i muškaraca;
- poreske olakšice i druge vrste **finansijske podrške** porodicama, naročito onima bez ili sa niskim prihodima;
- omogućavanje uređenih, sigurnih i odgovornih **migracija** kroz planirane politike migracija kojima se upravlja na adekvatan način.

Donošenje politika koje će omogućiti da ovi elementi postanu stvarnost će imati ogromne pozitivne efekte, koji sežu puno dalje od samog povećanja fertiliteta. Takve politike:

- **suzbijaju siromaštvo** i smanjuju ovisnost o socijalnoj pomoći kroz osiguranje stabilnog zaposlenja i omogućavanje da oba roditelja doprinesu prihodu porodice;
- **jačaju jednakost spolova** kroz osnaživanje doprinosa žena ekonomiji i širem društvu, te kroz pravedniju podjelu tereta za brigu o porodici i domaćinstvu između muškaraca i žena;
- **unapređuju rani razvoj djece i ljudski kapital** stanovništva generalno gledajući;
- **stimuliraju ekonomski razvoj** i povećavaju prihode od poreza kroz veće učešće žena u radnoj snazi;
- **smanjuju pritisak na iseljavanje stanovništva**.

* Predug roditeljski dopust od tri ili više godina je obično dostupan samo ženama i može otežati reintegraciju žena u radnu snagu.

Ključne poruke

Najbolji način rješavanja problema smanjenja broja stanovnika:

STVORITI UVJETE DA MLADI MOGU GRADITI SVOJU BUDUĆNOST

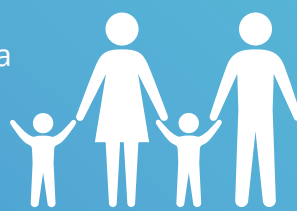
„Bonusi za novorođenčad“ su skupa i uglavnom neefikasna metoda dugoročnog povećanja fertiliteta

U zemljama s niskim fertilitetom veća **JEDNAKOST SPOLOVA** može dovesti do povećanja **fertiliteta**

Veći fertilitet neće preokrenuti trend smanjenja broja stanovnika ako se ne rješavaju uzroci zbog kojih dolazi do **iseljavanja stanovništva**

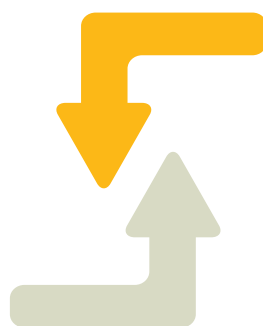

Ljudi uglavnom žele imati dvoje djece. Politike moraju kreirati okruženje u kojem će se **LJUDI OSJEĆATI SIGURNI** da mogu ostvariti svoje namjere u pogledu potomstva.

Idealna stopa fertiliteta ne postoji.

ZEMLJE MOGU NAPREDOVATI UPKOS NISKOJ STOPI FERTILITETA

Važnije od broja ljudi u jednoj zemlji jeste kombinirani **ljudski kapital**, bez obzira na veličinu stanovništva.

Kako možemo opravdati trošenje velikih suma novca na povećanje broja djece ako se ne možemo adekvatno brinuti ni o onoj djeci i mladima koji su već rođeni?

Dati svima njima šansu da ostvare svoje potencijale je najbolji put ka stabilnoj i prosperitetnoj budućnosti – a to bi vjerovatno moglo dovesti i do povećanja stope nataliteta!

Doprinosisimo svijetu u kojem je
svaka trudnoća željena,
svaki porod je siguran, i potencijali
svake mlade osobe su ispunjeni

Populacijski fond Ujedinjenih nacija

Ured UNFPA za Bosnu i Hercegovinu
Zmaja od Bosne bb, Sarajevo

T: +387 33 239 570

ba.unfpa.org

bosnia-herzegovina.office@unfpa.org